

Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” poeması və Karlo Qotsinin “Turandot” pyesi (oxşarlıqlar və fərqlər)

Nizami Məmmədov Tağısoy
Filologiya elmləri doktoru
Bakı Slavyan Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: nizami.mamedov@mail.ru

Annotasiya. Təqdim olunmuş materialda dahi Azərbaycan mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin poetik yaradıcılığı, xüsusən onun “Xəmsə”sinə daxil edilmiş “Sirlər xəzinəsi” poeması italyan dramaturqu Karlo Qotsinin “Turandot” pyesi ilə müqayisəli-qarşılaşdırıcı planda əsaslı təhlil obyektinə çevrilmişdir. Hər iki əsərin janr-kompozisiya və poetik-üslub xüsusiyyətlərinə, fabula və süjet quruluşuna, obrazlar sistemində, “Sirlər xəzinəsi” poeması ilə “Turandot” pyesinin bir-biri ilə bağlı cəhətlərinə və birini digərindən fərqləndirən elementlərə nəzər salınmışdır. Hər iki əsərin məzmun strukturunu təhlil etməklə belə bir nəticəyə gəlirik ki, orta əsrlər Şərq, türk, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatı özünün orijinal və ekzotik xüsusiyyətlərinə görə, nəinki Şərq ədəbiyyatı nümayəndələrinin, həm də Qərbi Avropa müəlliflərinin diqqətini yaxından cəlb edə bilmişdir. **Açar sözlər:** Nizami, “Sirlər xəzinəsi”, Qotsi, “Turandot”, şərq atributikası, fiyaba, folklor, tragi-komizm

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 12.10.2021; qəbul edilib – 25.10.2021

Nizami Ganjavi's poem “Treasury of Secrets” and Carlo Gozzi's play “Turandot” (similarities and differences)

Nizami Mammadov Taghisoy
Doctor of Philological Sciences
Baku Slavic University. Azerbaijan.
E-mail: nizami.mamedov@mail.ru

Abstract. In the presented material, the poetic work of the great Azerbaijani thinker Nizami Ganjavi is deeply studied, especially his poem "Treasury of Secrets", which is included in "Khamsa" in a comparative-comparative way with the play of the Italian playwright Carlo Gozzi "Turandot". Attention is drawn to the genre-compositional and poetical-stylistic peculiarities, to the originality of the story and plot construction, the figurative system of both works, the characteristic features of the "Treasury of Secrets" and "Turandot" that unite and separate each of the named works to be studied. Studying the content structure of each of them, we come to the conclusion that medieval Eastern, Turkic, including Azerbaijani literature, due to its exotic features, largely attracted the attention of Western European authors.

Keywords: Nizami, "Treasury of Secrets", Gozzi, "Turandot", oriental attributes, fiaba, folklore, tragicomicism

Article history: received – 12.10.2021; accepted – 25.10.2021

Giriş / Introduction

Azərbaycan və ümumtürk ədəbiyyatında olduğu kimi, Şərq və Qərb ədəbi-fəlsəfi, bədii-estetik fikrində Nizami Gəncəvinin mövqeyinin müstəsna olduğunu ona digər xalqların təfəkkür sahiblərinin sıx-sıx müraciət etməsi də heç bir mübaligəsiz təsdiq edir. Bunu Nizami yaradıcılığının müxtəlif tərəflərini araşdırmalara cəlb edən dünyaçı filosoflar, estətlər, ədəbiyyat tarixçiləri, ədəbiyyatşünaslar və başqaları birmənalı şəkildə təsdiqləməkdədirlər. Nizami irsinə dünya ədəbiyyatının daimi maraq göstərməsini biz nəinki türk, Şərq ədəbiyyatları, həm də rus və Qərb ədəbiyyatları nümunələrinə müraciət etdikdə görə bilirik. Nizamini estetik, filosof, insan qəlbinin psixologu, pedaqoji deyimlər və fikirlər hakimi, şair, dastançı, humanist və s. kimi təqdim etmək heç də onun aparıcı keyfiyyətlərini sadalayıb, göstərmək anlamına gəlmir. Dəfələrlə təkrarlansa da, Nizami renessans xarakterli yaradıcılığı ilə sanki bədii-fəlsəfi sözün yeni tərəflərini fərqli şəkildə və yeni biçimdə dünyaya bəxş etdi. Bəzilərinin “renessans” ifadəsinə vaxtı keçmiş, döyülmüş, aktuallığını itirmiş terminoloji yanaşma kimi münasibət sərgiləmələrinə baxmayaraq, bizim dərk etdiyimiz rükursdan bu termin düşüncəni hərəkətə gətirən, ona yeni yön verən, insanlığın yolunu daha çox ziyalandırmağa sövq edən ədəbi-fəlsəfi baxışdır. “Renessans” ilk növbədə realist sənətin parlaq nümunələrini yaradan və onu yeni mahiyyətlə dolduran humanist dünyagörüşüdür. Nizamının əsərləri də məhz bu missiyanı yerinə yetirməkdədir.

Əsas hissə / Main Part

Görünür, XV əsr italyan Renessansının parlaq nümayəndələrindən olan Covanni Bokkaççonun da (“Ameta”) nəzərlərini Nizami yaradıcılığının bəzi motivləri ilə buna görə özünə cəlb etmişdir. Yaxud dahi alman romantiki İohann Volfanq Höte özünün “Qərb – Şərq divanı”nda Nizamının “Xəmsə”sində yer almış süjet və obrazlardan yararlanaraq böyük şairimizin Fərhadı, Şirni, Leylisi, Məcnunu və Bəhrəmi haqqında danışmışdır. Hötenin və Marianna Villermerin qarşılıqlı sevgi münasibətlərini birincinin ayrıca şeirdə və kitabda təqdim etməsi də Nizami sözünün ötəlindən və ucalığından qaynaq aldığı görünməkdədir.

Hesab edirik ki, Hötenin Şərq bədii-fəlsəfi ənənələrinə, o cümlədən Nizami yaradıcılığına münasibəti heç də gözlənilməz deyildir. Və burada ilk növbədə Qərbin “Min bir gecə” nağıllarına müraciət, o cümlədən C.Bokkaççonun Nizami yaradıcılığına marağı həm praktik, həm də nəzəri planda hələ XVIII əsrə qədər yaranmışdır. Nizami əsərlərinə maraq ilk növbədə böyük mütəfəkkirin ifadələrinin metaforikliyi, dilinin eyhamlılığı, məcazlarının rəngarəngliyi ilə bağlı olmuşdur [12].

Nizamının dahi əsərlərindən gələn təsir, axın digər Qərb mütəfəkkirlərinin də yaradıcılığında əks-səda verməkdədir. Volter, Şiller və başqalarının da əsərlərinin bir sıra motivləri məhz onun obraz və mövzularından qaynaq almışdır. Fon Hammer Purqştal Nizami əsərlərini tədqiqatlara cəlb edib, onların təsiri altında olarkən, özünün “Şirin” poeması yaratmışdır. Başqa bir alman araşdırıcısı “Xosrov və Şirin” və “Leyli və Məcnun” poemalarından vəcdə gələrək irihəcmli “Xosrov və Şirin” şeirini yazmışdır. Digər alman şairi X.Evers isə Nizamının “Sirlər xəzinəsi” poemasının motivlərinə söykənərək özünün “İsa və ölü balıq” adlı orijinal əsərini qələmə almışdır [1, s.28]. Yaxud Nizami Gəncəvinin dahiliyindən bəhs edən digər bir alman şairi Henrix Heyne yazırdı: “Almaniyanın özünün böyük şairləri vardır. Lakin Nizami qarşısında onlar belə deyillər” [11, s.59].

İtalyan yazıçısı və dramaturqu Karlo Qotsinin “Turandot”, fransız şairi A.R.Lesajın “Çin sahzadəsinin xanımı”, Volterin “Zadiq, yaxud tale” və digər bədii fikir sahiblərinin yaratdığı sənət nümunələri Nizamının qələmindən çıxmış əsərlərin süjetlərindən qidalanmışdır. Bu tipli müraciət və mənimsəmə siyahısını xeyli davam etdirmək də olar. Lakin burada biz Nizamının “Sirlər xəzinəsi” poemasından qaynaq almış italyan dramaturqu Karla Qotsinin “Turandot” pyesi haqqında bir qədər ətraflı danışmaq istəyirik.

Nizami son dərəcə dahi sənətkar idi. Bu fikirlərin təsdiqini biz böyük rus şərqşünası, Nizami yaradıcılığının məsuliyyəti tədqiqatçısı Y. Bertelsin mülahizələrinə nəzər saldıqda daha yaxşı görürük. Bertels Nizaminin əsərlərinin mahiyyətinə dərinədən bələd olduqdan sonra qənaətlərini belə yekunlaşdırmışdı: “Onu (Nizami – N.T.) heç kimlə müqayisə etmək olmaz” [7, s.235].

Bəs Karlo Qotsi kimdir? Onun Nizamiyə müraciəti nə ilə bağlıdır? Karlo Qotsi italyan yazıçısı və dramaturqu, folklor elementləri süjetlərində geniş istifadə edib, nağılları əsərlər yazan, dəl arte komediya prinsiplərinə söykənərək maska personajları seçiminə üstünlük verən müəlliflərdən olmaqla 1720-ci ildə Venetsiyada anadan olmuş, 1806-cı ildə dünyasını dəyişmişdir. Karlo Qotsinin qardaşı Qasparo Qotsidə öz dövrünün tanınmış təfəkkür daşıyıcılarından idi.

Karlo Qotsinin çoxsaylı əsərləri sırasında yer almış “fyaba” (xülya, nağıl, təmsil, misteriya, opera – buff, mif, əfsanə və s.) “Turandot” uzun illər ərzində Qərb ölkələrinin teatrları ilə yanaşı, həm də rus teatrında dahi Yevgeni Vaxtanqovun tamaşasında görən son dərəcə məşhur idi. Əsər M.Lozinskiyin tərcüməsində rus oxucularına təqdim olunmuşdur [8].

“Turandot” pyesində çoxsaylı personajlar vardır ki, onların sırasında – Çin şahzadəsi Turandot, Çin imperatoru Altoum, Altoumun qızı, Adelma (tatar, türk şahzadəsi, Turandotun ən sevimli kənişi, Zelima Turandotun digər sevimli kənişi, Skirina – Zelimanın anası, Baraxın arvadı, Barax – Həsən adı altında pyesdə iştirak edən Kalafın keçmiş təربیyyəçisi, noğay tatarlarının xanı Kalaf, Teymurun oğlu, Teymur – Həştərxan şahı, İsmayıl – keçmiş Səmərqənd şahının təربیyyəçisi, səkkiz Çin müdrikinin Divanxanası və başqalarının iştirakını görmək mümkündür.

Hadisələr Pekində və onun ətrafında baş verir. İştirakçı personajların adlarından və obrazların hərəkətindən də görünür ki, K.Qotsi əsəri həqiqətən də türk – Şərq atributikası ilə daha çox bəzəməyə çalışmışdır. Əsər nəzmdə qələmə alınmışdır. Buradakı yer adları da Şərq landşaftına bürünmüşdür. Çin, tatar, Turandot, Həsən, Teymur, noğay, Həştərxan, Səmərqənd, Xorasan, Elmaza, Sultan, Xarəzm, Heykabad və s. və i.a.

“Turandot” ilk dəfə San Samuel Teatrının səhnəsində 22 yanvar 1762-ci ildə göstərilmişdir. F.Şiller isə bu nağılın (fyabanın) süjetindəndə vəcdə gələrək onu Veymar teatri üçün işləmişdir. Əsərdə yarımmifik, yarım-tarixi və tarixi personajlar, fantastik və mifik nağıl obrazları, krallar, şahzadələr, mövcud olmayan dövlətlər, Çin imperatoru, tatar xanı, tatar knyazının arvadı, noğay tatarları xanının xanımı, Həştərxan şahı və başqaları vardır. Qafqaz dağlarında quldurlarla rastlaşma və s. kimi bəzən dumanlı, bəzən səbəbləri aydın olmayan hallar da əsərin infrastrukturunda yer almışdır.

Qotsinin əsərdə Şərq atributikasına daha çox müraciəti, fikrimizcə, Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndəki özünəməxsus təsvirlərlə bağlıdır. Əsərdə diqqətli cəlb edən, həm də “Divan” elementinin daha çox iştirak etməsidir. Burada Divan da Şərq monarxik sistemi üçün səciyyəvi olan çoxsaylı nazir və yüksək vəzifələrin məşvərətçi orqan kimi iştirak etməsi də maraqlıdır. Divanda səkkiz nazir, yəni səkkiz müdrik vardır. Əsərdə biz çoxsaylı möcüzəli məqamlarla, həm də qeyri-adi adətlərlə rastlaşırıq. Onlardan biri zamanın hesablanmasını götürülə bilər. Məsələn, heç demə saat (vaxt) Venesiya adətinə görə Günəş qürub edəndən sonra hesablanmışdır. Venesiya saatında saat 13.00 səhər saat yeddi – səkkizə təsadüf etmişdir. Yaxud bir də görürsən əsərdə möcüzəli mandraqora bitkisinin köüyündən bəhs edilir. Başqa cür onu “adambaşı” da adlandırlırlar ki, bu çoxillik bitki turpa oxşayır və orta əsrlərdə mandraqoranın möcüzə yaradıcı müalicəvi xüsusiyyətlərindən danışılır ki, demə ondan uşağı olmayan qadınlar istifadə edərkən hamilə olurlmuşlar.

“Turandot” pyesinin eksklüziv məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir. Həştərxan şahı ailəsi ilə birlikdə öz ölkəsindən qaçmağa məcbur olmuşdur. Onun ölkəsinə qəddar Xarəzm sultanı gələrək şah ailəsini edam etməyi əmr etmişdir. Şah Artur, xanımı Elmaza və oğlu Kalaf uzun zamanlar qonşu xalqların torpaqlarında ölümdən gizlənməyə məcbur olmuşlar. Vəziyyət burada dözülməz olduğundan Kalaf nə iş olsa, görməyə məcburdur.

Beləliklə, Kalaf Pekinə gəlib xidmət etməklə, burada özünün keçmiş təربیyyəçisi ilə görüşür və tamamilə fərqli bir Həsən adıyla yaşayır. Eyni zamanda burada bir dul qadınla evlənir, onun ögey qızı isə Turandot xanımın yanında qalır. Kalaf Baraxdan şəhərdə hansı bayrama hazırlıq gətirdiyini soruşur. Demə, bu bayram yox, edama hazırlıq imiş. Burada Turandot şahzadənin əmri ilə

onun sevgisini qazanmaq istəyən gənclərin verdiyi üç tapmacanın cavabını tapmayanları edamla cəzalandırılmışdır.

Belə olduqda Kalaf da öz bəxtini sınamaq həsəsinə düşür və Turandotla hazırcavablıqda, çoxbilmişlikdə yarışmaq istəyir. Kalaf Turandotun hər verdiyi üç sualın cavabını asanlıqla tapır. Bununla belə, Kalaf əvəzində təklif edir ki, indi də Turandot onun verdiyi sualların cavabını tapsın. Kalaf birinci təklif edir ki, onun atasının və oğlunun hər şeyi olduğu halda indi nəyə görə hər şeyi itirdiklərini bildirsən və onların adlarını desin. Belə olduqda Turandot fikirləşir ki, birinci olaraq xanın və onun atasının adını bilməsi vacibdir. Kalaf yataq otağına keçirilənə qədər şahzadə onun arvadı Baraxı və bir də bir qocanı tapır ki, o da buraya, Pekinə oğlunu axtarmağa gələn Artur adlı şah imiş. Həsən deyir ki, o, heç bir halda heç kimə öz adını deməyəcəkdir. Gecə müxtəlif bəhanələrlə Kalafın yanına Turandotun kənizləri gəlib, şahzadənin adını bilmək istəyirlər, o isə onların kənizlərinə inanmır. Nəhayət onun yanına sonuncu gələn Adelma olur ki, o, Kalaf hələ atasının yanına olan vaxt xidmətçi olaraq ona Xorasanda vurulmuşdu. Adelma Kalafa söyləyir ki, Turandot çox qəddar və soyuqqanlıdır və o, onu onsuz da öldürəcəkdir. Belə olduğu halda Kalaf, heç şübhəsiz ki, ona qatdırılanlardan məyus olur, özünün və atasının adını deyir.

Səhər Kalaf şahzadənin və onun əsablərinin yığıldığı Divana gəlir. Divan qurulur. Nazirlər yığılır. Turandot xeyli vaxt görünür, görünən də isə olduqca böyük əda ilə ona verilən sualın cavabını heç kim gözləmədiyi halda səsləndirir. Hamı gözləyir ki, daha hər şey bitmişdir. Deməli, Kalafın edamına hazırlaşmaq gərəkdir. Buna baxmayaraq, Turandot heç kimin gözləmədiyi halda Kalafa əra getməyə hazır olduğunu elan edir. Turandotun ürəyi sevgi hissi ilə alışıb yanır. O, özünün qəddarlığına və ədalətlərinə görə özünü qınayır [3].

Əsərin yaranma tarixi ilə bağlı belə bir əfsanə də dolaşmaqdadır ki, Qotsi ilk pyesini öz dövrünün ən tanınmış dramaturqlarından biri Karlo Qoldoni ilə mübahisə etdikdən sonra yazmışdır. Mübahisə ondan ibarət olmuşdur ki, pyesi elə ağıla gəlməyən bir süjet əsasında yazmaq bacarmaq lazımdır ki, onun sayəsində daha çox və geniş tanınmağa layiq ola bilər. Az keçir ki, K.Qotsinin “Üç portaqal sevgisi” adlı pyes ortaya çıxır. Məhz bundan sonra onunla bağlı İtaliyada daha çox bəhs edilir. Və o, bu əsəri ilə yeni fyabanı, teatr üçün işlənmiş tragikomik nağıl süjetini araya-ərsəyə gətirir [4].

Divanın məclisində (yəni nazirlər qarşısında) Kalaf şahzadənin müdrikiyi ilə yarışdıqda, vaxtı ilə tatar şahzadəsinin kənizləri olmuş Zelima və Adelmanın müşayiəti ilə içəri daxil olur. Kalaf Turandot və Zelimaya ona qədər buraya qədər qoyanlardan daha ləyaqətli görünür. Çünki onun xeyrixahlığı və xoşfətliliyi, ünsiyyəti və nitqi onları özünə daha çox cəlb edir. Adelma Kalafı şahzadə olaraq yox, Xorasan şahı olmuş atasının sarayındakı xidmətçisi kimi tanıyır. Hələ o vaxtlar Kalaf Adelmanın ürəyini yamancasına ovsunlamışdı. Buna görə də Adelma istəməirdi ki, Turandot Kalafı bəyənsin. Buna görə də Adelma şahzadənin ürəyinin daha çox qəddar olmasında maraqlı idi. Zelima isə əksinə, istəyirdi ki, Turandotun ürəyi Kalafa görə daha səfəqli olsun. Kalaf Turandotun suallarını cavablandırdıqda, Turandot sözünün üstündən qaçır. Kalaf isə ona güzəştə gedir. Turandot isə Kalafın suallarına cavab verə bilmədiyi halda insanların gözündə biabır olacağından qorxur. Turandot Kalafın suallarının cavabını tapdıqdan sonra o, Kalafın Divana gətirilməsini gözləyir. Divandakıların çöhrəsi gülmür, hamısı qüssəyə qərq olur. İmperator və nazirlər Turandotun cavabından sonra Kalafın edamına müntəzir dayanırlar. Kalaf özü də edama hazırlaşır. Birdən heç kimin gözləmədiyi hal baş verir. Yəni, yuxarıda söylədiyimiz kimi, Turandot sanki başqalaşır, içindəki qəddarlıq, zülmkarlıq, kişilərə qarşı nifrət yumşalır və elə oradaca Kalafın edam edilməməyini və Kalafın onun əri olacağını elan edir. Hamı belə hala sevinəndə, bu, Adelmaya olduqca pis təsir edir. Adelma gözləri yaş içində deyir ki, Kalaf əvvəl onun azadlığını ələndən almışdı, indi də sevgisinə son qoydu. Belə olduqda Altoum işə qarşı, onların arasındakı sevgi ilə bağlı məsələ onun əlində olmasa da, Adelmanı sakitləşdirmək üçün ona yenidən azadlıq bəxş edib, öz atasının yanına – Xorasan şahlığına qaytarır. Beləliklə, K.Qotsi bu əsəri və Turandot obrazı ilə qəddarlığa və ədalətsizliyə qarşı çıxır, hamı sevinir. Turandot əllərini səmələrə qaldırıb müraciət edərək özünün kişilərə qarşı nifrətinə son qoyulmasını elan edir [13].

Qeyd edək ki, Karlo Qotsinin “Turandot” pyesi əsasında italyalı bəstəkar Cakomo Puççini “Turandot” operasını Cuzeppe Adami və Renato Simoninin librettosu əsasında işləməklə, həm də bu əsərin Fridrix Şiller tərəfindən də özünəməxsus işlənməsindən də danışmalıyıq. Operanın ilk dəfə səhnəyə qoyuluşu Milanın la Skala teatrında 25 aprel 1926-cı ildə baş vermişdir [9].

“Turandot” tragekomediyasını, yuxarıda söylədiyimiz kimi, ilk dəfə fransız dramaturqu Le-saj özünün “Çin şahzadəsi” adlı komik operasında 1729-cu ildə Parisdəki Yarmarka Teatrında tamaşaya qoymuşdur. Lesaj bu operada Şərq süjetinin yalnız mərkəzi epizodundan istifadə etməklə qəzəbli və qəddar şahzadənin tapmacalar tapması ilə bağlı məqamı daxil etmişdir ki, həmin tapmacaların cavabını tapmayanları edam etdirməkdən həzz alırdı. Qotsidə isə Turandotun xarakteri son dərəcə dərin və mürəkkəbdir. Qotsinin Turandotu Lesajın Turandotundan daha rəhimdillidir. Lakin Turandotun belə davranışı dünyada qadınlarla kişilərin qeyri-bərabər hüquqlarının qorunması ilə bağlıdır.

Yuxarıda söylədiyimiz kimi, Turandot obrazı F.Şillerin də bədii təfəkkürünü məşğul etmişdir. 1802-ci ildə o, Qotsinin nağılvari süjetinin yenidən işlənməsinə nail olub, əsərin oyun təraflarını daha çox kölgədə qoyub, ona patetik xüsusiyyətlər bəxş etmiş, Cakomo Puççininin “Turandot” operasının yaradılması üçün impuls vermişdir [14].

Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” poemasında müəllifin obrazlı təfəkkürdən qaynaq almasından, ehtimal etmək olar ki, Karlo Qotsi də xəbərdir idi. Və, yəqin ki, italyalı yazıçı Nizaminin poemasının qədim türk və şərq rəvayətlərindən, əfsanəvi obrazlarından mənşə etibarilə qidalandığını da təsəvvür edirdi. Lakin Nizaminin ustalığı onda idi ki, ona məlum olan rəvayət və əfsanələri o, özünün məxsus olduğu bədii qayəsindən çıxararaq müxtəlif yerlərdə müxtəlif cür işıqlandırır, materialın bu və ya digər cizgisini irəli çəkir [2, s.498].

Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” poeması 20 məqalədən ibarət olduğu kimi Qotsinin “Turandot” pyesində də çoxlu sayda dramatik şəkillər və pərdələr mövcuddur. “Sirlər xəzinəsi” poemasında çoxsaylı poetik detal və elementlərdən istifadə edildiyi kimi, “Turandot” pyesinin də dramaturji detallarının əhatəsi etərinə gəncidir.

Ədəbiyyat tarixçilərinin yanaşmalarında Nizaminin adını çəkdiyimiz poemasını Sənai Qəzəninin “Hədiqətül-həqaiq” əsərinin təsiri ilə qələmə alması haqqında fikirlər doluşmaqdadır. “Sirlər xəzinəsi”ndə bu fikri təsdiqləyən misralara yer verildiyi də məlumdur. Sənainin “Hədiqətül-həqaiq”i ilə “Sirlər xəzinəsi”ndə oxşar ünsürlər gözə dəysə də, Nizaminin onunla bağlı işlədiyi mövzuya yanaşması tamamilə müstəqil xarakter daşıyır. Buna görə də bir daha belə bir fikri səsləndiririk ki, Sənainin “Hədiqətül-həqaiq”i ilə Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndəki səsləşmələrə münasibət də ikincidə orijinaldır. Orta əsrlər Şərq ədəbiyyatlarının dəyərli tədqiqatçısı A.Kudelinin fikrincə həmin dövrlərdə Yaxın Şərq ədəbiyyatında “orijinallıq ənənəyə qarşı deyildi, çünki ənənənin özü... sələfinə oxşamağa tələb edirdi” [6, s.176].

Əminliklə söyləmək olar ki, Karlo Qotsinin “Turandot” pyesində də orijinallıq yetərincə görünməkdədir. Birinci, Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” və Qotsinin “Turandot”u fərqli janrlarda qələmə alınmışdır. İkinci, bədii, folklor və yazılı materialın işıqlandırılması hər iki əsərdə özünəməxsus prizmadan ortaya qoyulmuşdur.

Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndə yer almış “Xəlvət”lərində əsərin ən maraqlı və gözəl hissəsində romantik ədəbiyyat üçün səciyyəvi olan bədii-obrazlı vasitələrdən geniş istifadə də diqqətçəkicidir. Şair burada yetərincə rəngarəng simvolika və alleqorik obrazlardan – metaforik ifadələr, çəşidli məcazlar və s. kifayət qədər yararlanmışdır. Nizaminin əsərə daxil etdiyi hekayələr Şərq poetik düşüncə tərzindən elə uğurlu şəkildə qidalanmışdır ki, şair özünün götür-qoy etdiyi dünyabaxışı fəlsəfəsinə yeni zirvədən nəzər salmağa müvəffəq olmuşdur. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” Sənainin “Hədiqətül-həqaiq”i kimi didaktik keyfiyyətləri ilə seçilsə də, Nizamidə bütün məsələlərə nəinki sırf dini-irfani baxımdan, həm də fərqli fəlsəfi-etik kontekstdə yanaşılmışdır. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndə çoxsaylı personajlar iştirak etdiyi kimi, Karlo Qotsinin də “Turandot”unda onlar kifayətdədir. Eyni zamanda hər iki əsərdə pritçəvarilik, mifik elementlər, şifahi ənənələrdən gələn səciyyəvi yanaşmalar özünü bariz şəkildə nümayiş etdirməkdədir.

Qotsinin “Turandot”unda komik elementlər faciəvilərlə möcüzəli şəkildə qarışır. Və burada maskalanan iştirakı ilə bağlı kolliziya Pantalone, Truffaldino, Tartalya və Brigella kimi obrazların köməyi ilə ortaya çıxır. Əsərdəki nəzərə çarpan Çin milli koloriti, həm də Şərq atributikası ilə daha çox zənginləşir, dekorasiyalardan xüsusən xəncərdən istifadə və s. əsərin özünəməxsus rənglə bərq vurduğunun göstəricisi kimi çıxış edir. Beş şəkildən ibarət olan Qotsinin “Turandot” pyesində üç tapmacaya söykənən Şərqdən qidalanmış son dərəcə populyar folklor motivi əsərin oxucu və tamaşaçı tərəfindən mənimsənilməsinə təmin edir. Qeyd edək ki, XII əsrdə qələmə aldığı əsərində Nizami bu motivi gözəl qadına yiyələnmə ilə bağlayırdı və həmin süjet məhz belə bir şəkildə də “Fars nağılları” məcmuasına daxil edildiyindən ondan Qotsi də uğurlu şəkildə yararlanmışdır [10].

Turandot Çin imperatoru Altounun qızı olaraq, məğrurluq, azadlıq və sərbəstlik sevəndir. Bütün kişilər məkrli və yalançı olmaqla sevmək bacarığına qabil olmadıqlarına görə məhz Turandot ərə getməkdən imtina etmişdir. “Turandot”un fabulası bütün parametrləri ilə göstərir ki, bu dramatik poema XII əsr Azərbaycan şairi Nizaminin əsərindən mənimsənilmiş, əxz edilmişdir. Həmin əsər fransız oriyentalisti Peti de la Krua tərəfindən hələ Qotsi dünyaya gələndə qədər, yəni 1712-ci ildə İran nağılları məcmuasında və “Fey Kabinet”i məcmuəsi tərəfindən nəşr olunmuşdur ki, Qotsi də məhz öz fyabası üçün onun bir sıra xüsusiyyətlərini götürərək bu elementləri uğurlu şəkildə kombinirə etməyə müvəffəq olmuşdur [5].

Nəticə / Conclusion

Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” romantik poema olsa da, onun zəka əhli ilə nadan, humanist ilə qeyri-humanist, həssas ilə kütbəyin, gözü-könlü toxla tamahkar arasında gedən mübarizə və münaqişə əslində Nizaminin bütün əsərlərinin, xüsusilə “Sirlər xəzinəsi”nin dramatikliyinin təmin olunmasında başlıca konfliktlərdir” [15, s.8]. Yəni Qotsinin “Turandot” pyesində olduğu kimi, Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndə də drammatizm yetərincədir. Lakin eyni zamanda, folklor nümunələrinin ustalılıqla işlənməsindən yaranan bədii əsərdir. K.Qotsi də Nizaminin romantik poemasına əsaslanaraq öz dram əsərini nağılvari süjetdən istifadə etməklə qələmə almaqla və əsər yenə də öz təravətini qoruyub saxlamaqla, bədii fikrə özünəməxsus ilmlər vurmaqla. Əsərin adı ilə bağlı biz heç bir mənbədə konkret etimoloji izah tapmasaq da, nədənsə “Turandot” adının ilk “Turandot” hissəsini elə böyük Turanla bağlamaqla israrlıyıq.

Ədəbiyyat / References

1. Агаев А. Низами и немецкая литература // Автореф. дисс. канд. филол. наук. Баку, 1977.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, II cild. Bakı: “Elm”, 2007.
3. Краткое содержание 2minutri.ru
4. Краткое содержание...jiyun.su
5. Краткое содержание...scool-essay.ru
6. Куделин А.Б. Средневековая арабская поэтика. Москва, 1983.
7. Nizami Gəncəvi – 850: Şair haqqında məqalələr. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 1992.
8. Lib.ru/NOOED/GOOCI/GOZZI/
9. Опера Пуччини «Тура»...belcanto.ru
10. Описание и анализ n...classlit.ru
11. Riyazi M.S. Nizami Gəncəvi müasir İran ədəbiyyatşünaslığında // Filol. üzrə fəls. dokt. diss. Bakı, 2017.
12. Соединить Запад и...ren.yandex.ru
13. “Турандот” за 9 мин...briefly.ru
14. Турандот – это...r.m.dis.academic.ru.

15. Хәлил Рза. Бәдii сөзтүн танрısı // Низами Гәңсәви. Лирика. Сирләр хәзинәси. Şәрәфнамә. Бақи: "Yazıçı", 1988.

Стихотворение Низами Гянджеви «Сокровищница тайн» и Пьеса Карло Гоцци «Турандот» (сходства и различия)

Низами Мамедов Тагисой

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: nizami.mamedov@mail.ru

Резюме. В представленном материале глубокому изучению подвергается поэтическое творчество великого азербайджанского мыслителя Низами Гянджеви, особенно его поэма «Сокровищница тайн», входящая в «Хамсе», в сравнительно-сопоставительном плане с пьесой итальянского драматурга Карло Гоцци «Турандот». Обращается внимание на жанрово-композиционную и поэтико-стилистическую особенность обоих произведений, на своеобразие построение фабулы и сюжета, образную систему, характерных черт «Сокровищницы тайн» и «Турандот», объединяющих и разъединяющих каждого из названных произведений, подлежащих изучению. Анализируя содержательную структуру каждого из них, мы приходим к выводу о том, что средневековая восточная, тюркская, в том числе азербайджанская литература благодаря своей экзотической особенности в значительной степени привлекала внимание не только восточных, но и западноевропейских авторов.

Ключевые слова: Низами, «Сокровищница тайн», Гоцци, «Турандот», восточная атрибутика, фьяба, фольклор, трагикомизм